

Nr 78.

Av herr **Forslund m. fl.**, om en utredning angående befolknings- och näringsförhållanden i Sverige.

Under en följd av år ha befolknings- och näringsförhållandena inom delar av norra Stockholms län och angränsande områden av Uppsala län — här nedan benämnt Roslagen — gett anledning till bekymmer. Landsbygds-kommunerna ha år från år visat sjunkande befolkningssiffror. Även tät-orterna ha i flera fall redovisat tillbakagång. Vi ha också kunnat lägga märke till vissa påtagliga omgestaltningar inom näringslivet. En rad av de gamla bruken inom norra delen av området har upphört med sin verksamhet. I friskt minne torde fortfarande stå nedläggningen av storindustrien i Gimo på 1930-talet.

Anledningen till denna tillbakagång ligger icke i öppen dag. Att enbart hänvisa till storstadens närhet eller till att rubricera företeelsen såsom »flykt från landsbygden» ger ingen förklaring. Det vore dock av synnerlig vikt att klarlägga orsakerna för att därmed kunna sätta in lämpliga stödåtgärder. Vi ha sökt att få närmare belyst den nuvarande gestaltningen av befolkningens och näringslivets status i Roslagen ävensom utvecklingsgången sedan ett antal år tillbaka. Ur undersökningen härom må följande återgivas.

Det undersökta områdets omfattning framgår av kartan i figur 1.

Ifrågavarande område utgöres av nordöstra Upplands kusttrakter och de närmast innanför liggande områdena. Naturgeografiskt utmärkes det i söder av småkuperad skogsterräng, emellanåt avbruten av för jordbruk lämpliga slättområden. Längre mot norr blir terrängen mera flack, ett förhållande som gett upphov till stora sumpmarker. Då några avsevärda höjdskillnader ej finnas och större vattendrag saknas äro vattenkrafttillgångarna obetydliga.

Förutom några mera utpräglade jordbruksbygder i sydöstra delen av Olands härad och norr och väster om Norrtälje kan området betecknas som åkerglest. Några större tätortsbildningar ha icke uppstått, störst är staden Norrtälje, som 1943 hade 5 531 invånare, därefter kommo Hallstavik med 2 261 invånare (1940) och de små städerna Öregrund och Östhammar som 1943 hade respektive 1 291 och 1 248.

Sedan bergshanteringen, som vid sidan av jordbruket tidigare var huvudnärning i dessa trakter, numera gått starkt tillbaka, ger detta område allmängeografiskt ett fattigt intryck.

Befolkning.

Enligt 1940 års folkräkning uppgick befolkningsantalet till 75 871. Vid 1943 års utgång hade det sjunkit med ca 1 000 personer och höll sig då omkring 74 800.

Av Roslagens invånare bodde år 1940 56 567 på landsbygden och 19 304 i tätorter. Boendetätheten på landsbygden var 11,9 invånare per km² mot 13,5 invånare/km² i hela Stockholms och Uppsala län. Se tabell 1.

Tabell 1. Folkmängdens fördelning på landsbygd och tätorter samt boendetätheten på landsbygden.

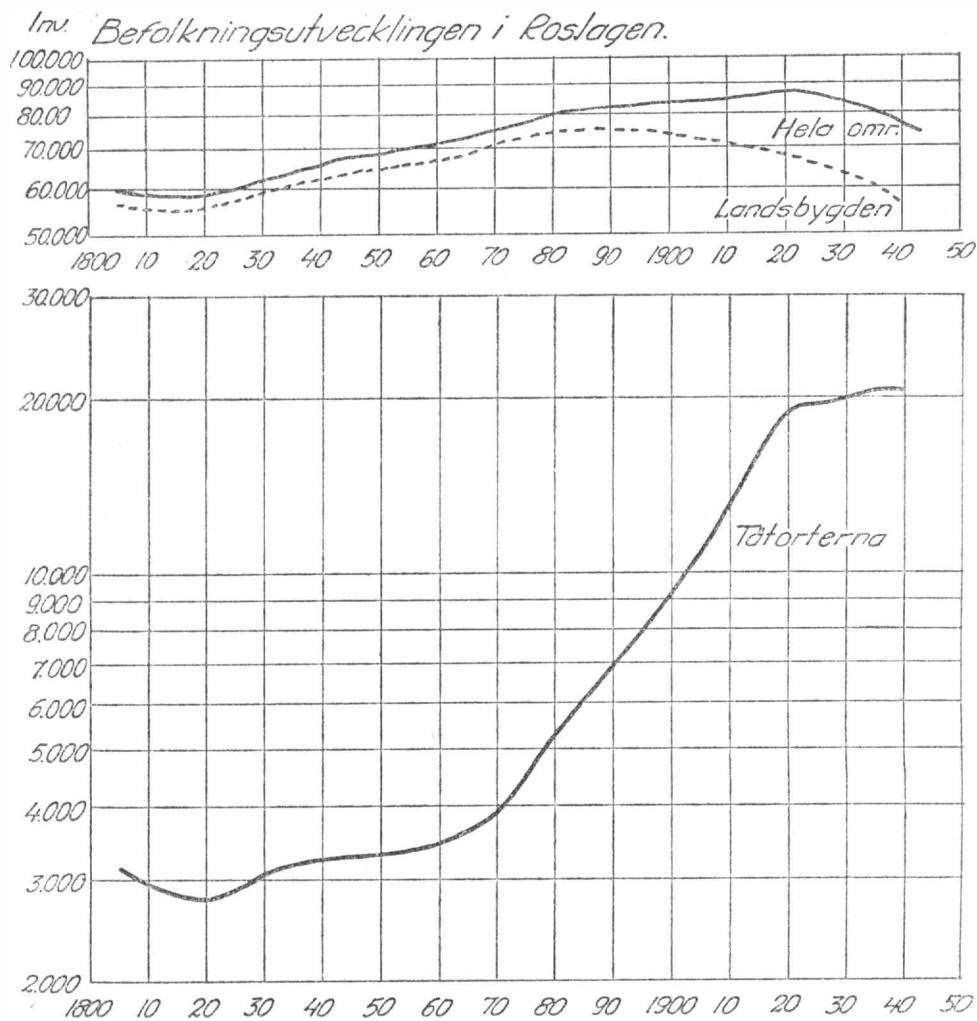
	Land-areal km ²	F o l k m ä n g d			Boende- täthet på landsbygd, inv. pr km ²
		Total	På lands- bygd	I tätorter	
Olands h:d	1 245,24	18 755	14 628	4 127	11,7
Frösåkers h:d	1 007,85	10 587	9 489	1 098	9,2
Närdinghundra h:d	630,33	7 441	6 438	1 003	10,2
Lyhundra h:d	281,48	4 109	4 109	—	14,5
Sjuhundra h:d	263,67	4 463	3 805	658	14,4
Långhundra h:d	331,57	4 166	4 166	—	12,6
Väddö och Häverö skg	319,71	8 735	4 691	4 044	14,7
Bro och Vätö skg	216,63	3 447	3 217	230	14,8
Del av Frötuna o. Länna skg	322,37	4 876	4 435	441	13,7
» » Åkers skg	122,97	1 569	1 569	—	12,7
Norrtälje.....	10,47	5 177	—	5 177	—
Östhammar	1,44	1 260	—	1 260	—
Öregrund	5,07	1 266	—	1 266	—
	4 758,80	75 851	56 547	19 304	11,9
Riket	—	—	—	—	6,8
Svealand	—	—	—	—	8,9
Götaland.....	—	—	—	—	16,6
Stockholms och Uppsala län.....	—	—	—	—	13,5

Antalet invånare i tätorter uppgick enligt dessa siffror till 25,4 procent av totala antalet mot 50,9 procent i Uppsala län. Jämförelsen förstärker intrycket av att man i Roslagen har att göra med en mindre väl lottad landsända.

Befolkningsutvecklingen sedan 1805, som framgår av figur 2 samt av tabell 2, ter sig ej heller gynnsam. På den övre delen av figuren framställs den totala befolkningens (heldragen kurva) och landsbygdsbefolkningens (streckad kurva) utveckling. Man ser att den totala befolkningen långsamt tilltagit till 1920 för att sedan ganska markerat avtaga. Särskilt hastig var folkminskningen mellan 1935 och 1940. Efter 1940 har avfolkningstakten minskats något, men befolkningens nedgång mellan 1940 och 1944 är dock avsevärd.

Tabell 2. Befolkningsutvecklingen i Roslagen 1805—1940.

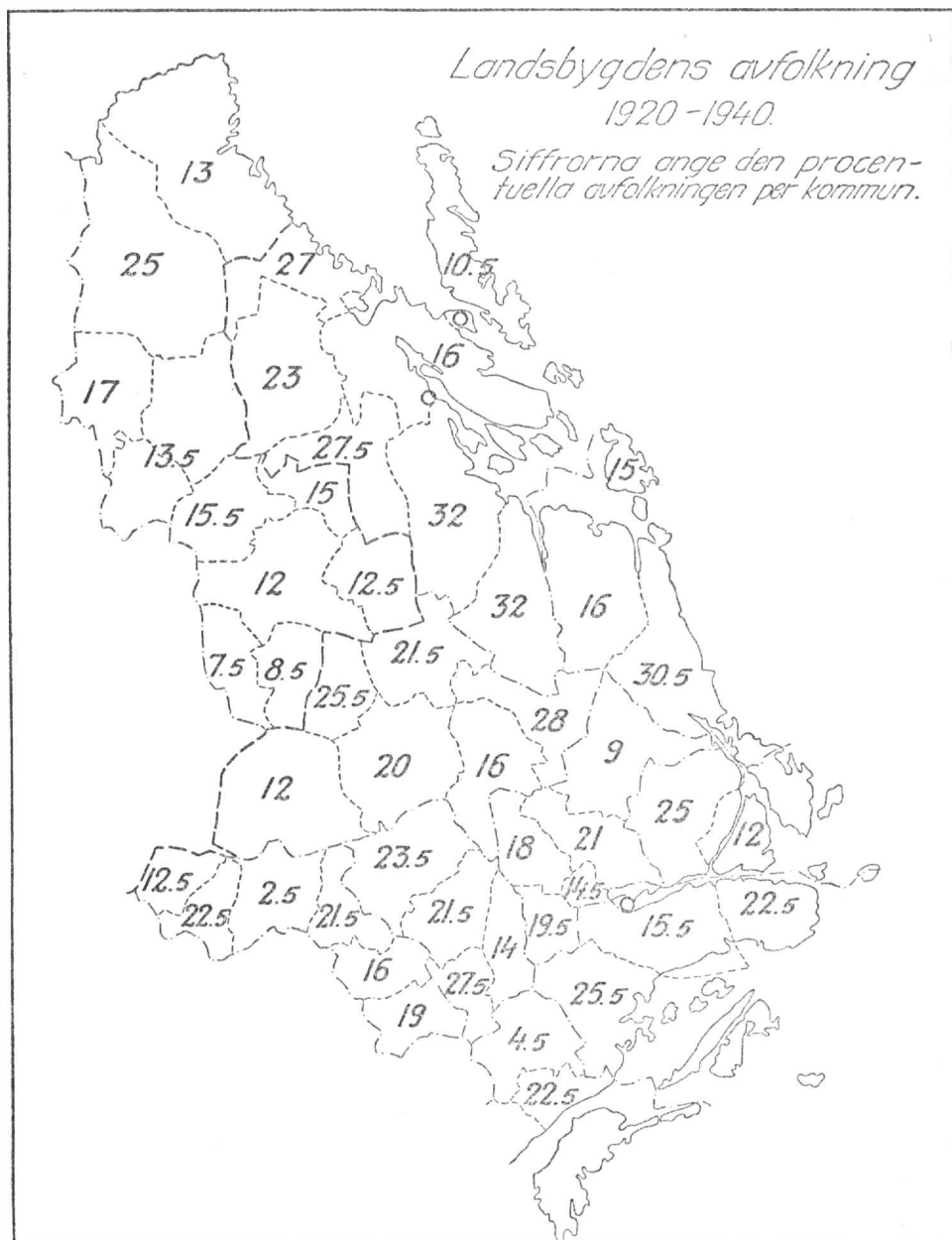
	Landsbygd	Tätorter	Hela området
1805	55 660	3 120	59 780
1820	55 695	2 780	58 475
1830	58 990	3 075	62 065
1840	62 440	3 225	65 665
1850	64 965	3 300	68 265
1860	67 095	3 425	70 520
1870	71 140	3 885	75 025

Figur 2.

	Landsbygd	Tätorter	Hela området
1880	74 390	5 310	79 700
1890	74 900	6 950	81 850
1900	73 620	9 015	82 635
1910	71 390	13 075	84 465
1920	68 065	19 000	87 065
1930	62 670	19 945	82 615
1935	60 185	20 395	80 580
1940	55 620 ¹	20 230 ¹	75 850

¹ De skiljaktigheter som förefinnas mellan befolkningstalen för landsbygd och tätorter 1940 i denna och föregående tabell äro beroende av att vissa tydliga felaktigheter i den officiella statistikens tätortsredovisning här korrigerats.

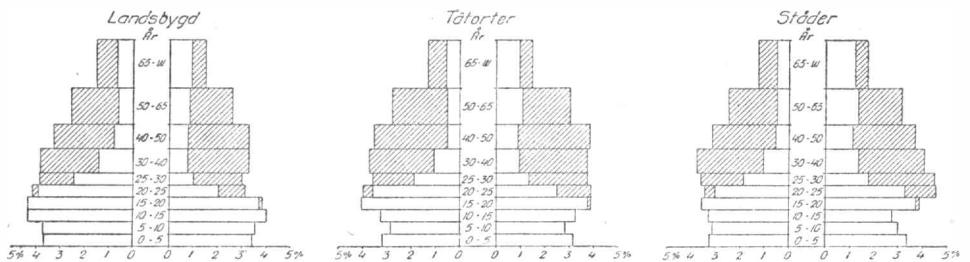

Figur 3.

Landsbygdsbefolkningen visar en ökning fram till 1890 för att sedan avtaga med sådan hastighet, att den för närvarande knappt ligger på 1805 års nivå. Landsbygdsavfolkningens regionala fördelning inom det undersökta området framgår av kartan i figur 3, där siffrorna visa den procent-

tuella minskningen per kommun under perioden 1920—1940. Några speciella regionala olikheter beträffande landsbygdsavfolkningen kunna icke iakttagas; kommuner med över 25 procent minskning återfinnas här och var. En ganska markant koncentration av kommuner med kraftig landsbygdsavfolkning är dock tillfinnandes i Frösåkers härad och några angränsande kommuner.

Den nedre delen av figur 2 visar tätortsbefolkningens utveckling. Efter en ganska stillastående period fram till 1870, under vilken tid tätortsbildningen i huvudsak representerades av städer och gruvorten Dannemora, inträdde under industrialismen en 50-årig expansionsperiod för tätorterna. Efter 1920 kommer en påfallande stagnation till synes beträffande tätorternas utveckling.

Figur 4.

Befolkningens ålders- och könsfördelning inom tätorter och på landsbygd framgår av de bägge första befolkningspyramiderna på figur 4. Tätorternas pyramid avviker något från landsbygdens genom att den är mera likformad, vilket är resultatet av att åldersgrupperna 0—15 år där äro svagare representerade, men annars äro likheterna ganska slående. Speciellt anmärkningsvärt är att i tätorterna samtliga kvinnliga åldersgrupper mellan 15 och 50 år äro jämnstora. Även bland männen i tätorterna är fördelningen på dessa åldersgrupper påfallande jämn. En sådan fördelning inom tätorter är avvikande från den i Sverige vanliga, som brukar kännetecknas av kraftigare ansvällning av de yngsta arbetsföra åldrarna. Den avspeglar den ovan påvisade stagnationen inom tätorternas befolkningsutveckling.

År 1940 sysselsattes områdets hela befolkning					
inom jordbruk	50,6	procent	mot	33,9	procent för hela riket
» industri och hantverk . .	26,3	»	»	37,9	» » » »
» handel och samfärdsel	12,4	»	»	19,7	» » » »
» övriga yrkesgrupper . .	10,7	»	»	8,5	» » » »

Näringslivet.

Landsbygdens näringsliv.

Landsbygdens befolkning fördelade sig år 1940 på huvudgrupper av yrken enligt följande:

Jordbruk med binärningar	64,0	procent
Industri och hantverk	18,5	»
Handel och samfärdsel	8,7	»
Allmän förvaltningstjänst och fria yrken . .	3,0	»
Husligt arbete och ospecificerad verksamhet	5,8	»

Det framgår alltså att jordbruket i hög grad dominerar landsbygdens näringsliv. Landarealens fördelning på olika ägoslag framgår av nedanstående tabell 3.

Tabell 3. De olika ägoslagens areal i procent av hela landarealen.

	Åker	Ängsmark	Skogsmark	Övrig mark
Roslagen	19,2	3,0	61,7	16,1
Stockholms län	21,1	2,7	53,9	22,3
Uppsala län	30,1	3,4	54,9	11,6
Södermanlands län	28,4	4,3	53,6	13,7
Hela riket	9,1	2,5	54,5	33,9

I stort sett giva dessa siffror en ej ogynnsam bild av arealens fördelning på ägoslag inom det undersökta området. Den del av arealen, som upptages av »övrig mark», d. v. s. improduktiv mark, är ej anmärkningsvärt stor och mindre än för Stockholms län i dess helhet. Densamma omfattar såväl tomt- och vägmark som sumpmark och berg i dagen. Det är därför ej möjligt att få en uppfattning om sumpmarkernas utbredning. I det stora hela får man utgå från att impedimenten i kustkommunerna mestadels utgöras av berg i dagen, i inlandet av sumpmark.

Hur äganderättsförhållandena närmare gestalta sig kan man ej få fram av jordbruksräkningens publicerade siffror, utan man måste i så fall företaga en undersökning av jordbruksräkningens primärmaterial. Emellertid är det tydligt att de stora jordegendomarna behärska en betydande del av åkerarealen. Sålunda falla 36,3 procent av hela åkerarealen inom Stockholms län på gårdar med mer än 50 hektar åker. Siffran för Roslagen är troligen icke helt likartad — härpå tyder det förhållandet att brukningsdelarnas genomsnittliga storlek inom undersökningsområdet, 11,6 hektar, är mindre än för länet i dess helhet, 13,9 hektar. I fråga om arrendejordens andel ligger Roslagen med sina 33,8 procent över riksmedeltalet, som är 26,5 procent, men är icke fullt så ogynnsamt ställt som Stockholms län i dess helhet med 41,9 procent eller som Södermanlands län med 44,7 procent. Se tabell 4.

Tabell 4. Antalet brukningsdelar och åkerareal per brukningsdel samt arrendejordens storlek.

	Antal brukningsdelar	Åkerareal har	Arr. åkerjord har	Ant. har pr brukningsdel	Arr. åkerjord i % av åker
Frösåkers h:d	1 509	13 784	3 771	9,1	27,4
Närdinghundra h:d	808	11 506	5 191	14,2	45,1
Väddö och Häverö skg	813	5 377	1 426	6,6	26,5
Bro och Vätö skg	396	4 788	1 686	12,1	35,2
Lyhundra h:d	498	8 968	2 969	18,0	33,1
Sjuhundra h:d	386	6 077	1 416	15,7	23,3
Långhundra h:d	451	9 736	4 899	21,6	50,3
Del av Frötuna och Länna skg....	534	5 570	1 832	10,4	32,9
» » Åkers skg	164	2 233	1 344	13,6	60,2
Olands h:d	2 290	23 059	6 221	10,1	27,0
Summa hela området	7 849	91 068	30 755	11,6	33,8
Stockholms län	—	—	—	—	41,9
Uppsala län	—	—	—	—	39,1
Södermanlands län	—	—	—	—	44,7

Övriga näringsgrenar på landsbygden äro huvudsakligen av egenproduktiv karaktär och karakteriseras således av företagsamhet som huvudsakligen arbetar för att tillfredsställa den närmast boende befolkningens behov. Industri och hantverk, som sysselsätter 18,5 procent av landsbygdsbefolkningen, utmärkes sålunda framför allt av småföretag som kvarnar, sågar och tegelbruk. Det enda nämnvärda industriföretaget på landsbygden är Kragsta Andelsbrännortsvörening i Syninge, Husby-Lyhundra, som 1940 sysselsatte ca 100 arbetare.

Inom kustbygden kan man också räkna med inkomst från fiske och sommargäster. För den egentliga fiskarbefolkningen finnas ej siffror annat än för hela Stockholms län, men dessa tyda på att knappt en procent av Roslagens landsbygdsbefolkning skulle ägna sig åt fiske. Sommargäster förekomma speciellt kring Norrtäljevikens mynning på Vätö och på Väddö. Någon särskild betydelse för området i sin helhet ha dessa näringsfång icke.

Tätorternas näringsliv.

Följande industriorter finnas för närvarande inom området:

Inom Uppsala län:	Gimo	Huvudsakligen järn- och träindustri
	Dannemora	» gruvindustri
	Österby	» järnindustri
	Tobo	» träindustri
Inom Stockholms län:	Lövsta	» träindustri
	Länna	» träindustri
	Hallstavik	» träindustri
	Herräng	» gruv- och järnindustri

I Dannemora och Herräng bedrivs järnmalmsbrytning. Denna förefaller dock att vara en krisföreteelse, då brytningen var nedlagd före kriget.

I Gimo och Österby bedrivs järnverk, ägda av Fagerstakoncernen. Då verksamheten inom metallindustrierna delvis är krisbetonad måste deras framtidsutsikter bedömas som ovissa.

Av träindustrierna är Hallstavik den viktigaste. Orten existerar genom Hallsta pappersbruk, som äges av Holmens bruks AB. Denna industriort, som är områdets största, har hastigt utvecklats sedan under förra världskriget pappersbruket anlades efter det man fått järnvägsförbindelse. Inom de övriga träindustrierna, som äro mycket små, bedrivs sågverks- och snickerirörelse.

Inom Roslagen finnas ganska få utpräglade handelsorter. Främst bland dessa kunna nämnas de tre städerna Norrtälje, Östhammar och Öregrund. Typisk handelskaraktär ha vidare Rimbo och Elmsta.

Med undantag för Norrtälje, som har 5 större företag inom mekanisk verkstadsindustri (30—70 arbetare inom varje), sakna roslagsstäderna nämnvärda industriföretag. Även de här nämnda norrtäljeindustrierna synas vara huvudsakligen inriktade på en mera begränsad marknad. Desto mera utpräglad är handelskaraktären. Inom Norrtälje sysselsättas 26, i Östhammar 21 och i Öregrund 23 procent av den yrkesverksamma befolkningen med handel. Av viss betydelse för dessa orter är också badortsrörelsen och kustsjöfarten. Rimbo och Elmsta ha fördelaktiga lägen som handelsplatser, den ena som järnvägsknutpunkt och den andra vid Väddö förnämsta landförbindelse.

Samtliga dessa orter äro i huvudsak beroende av handeln. Då de på grund av sitt läge ej ha utsikt att bli annat än lokala medelpunkter, äro de för sin utveckling, förutsatt att ingen industri uppväxer inom dem, beroende av Roslagens allmänna utveckling.

Inom Roslagen finnas till sist icke mindre än 8 tätorter, vilka ej gärna kunna placeras in under någon av de ovan nämnda kategorierna.

Av dessa kunna först nämnas Häverödal, Grisslehamn och Bergshamra, samtliga i Stockholms län. Grisslehamn och Bergshamra hämta sin utkomst från en spirande industri samt från kustsjöfart, fiske och jordbruk. Häverödal har en stor industribefolkning, men inga större industriföretag. Man får därför antaga att befolkningen till största del sysselsättes inom det närbelägna Hallstavik.

De övriga 5 orterna föra av olika anledningar en tynande tillvaro. Tre av dem, Lövsta, Harg i Hargs socken och Skebo, ha varit säten för gamla bruk, som numera helt eller delvis nedlagts och där befolkningen numera dels utvandrar, dels återgår till jordbruk. Hargshamn är ändpunkt för banan Dannemora—Hargshamn och hamnplats för Dannemora och Gimo. Denna ort är beroende av i vilken mån verksamheten på dessa platser kan hållas

uppe. Harg i Vätö socken är slutligen ett gammalt stenhuggerisamhälle, som med stenhuggeriverksamhetens lågkonjunkturer alltmer gått tillbaka.

En viss föreställning om bruksdödens inverkan ger en jämförelse mellan antalet självständiga yrkeslösa i procent av de yrkesverksamma inom de gamla bruks- och gruvsamhällena jämförd med samma tal för några träindustriorter:

Orter, som äro eller varit beroende av bergs- och järnhantering:

Lövsta, Österlövsta	49,7	procent
Harg, Harg	29,5	»
Skebo	104,8	»
Hargshamn	34,3	»
Dannemora	26,4	»
Gimo	36,2	»
Österby	21,0	»
Träindustriorter:		
Tobo	12,4	»
Länna	4,8	»
Hallstavik	10,4	»

Kommunikationer.

Persontrafikens behov synes vara hjälpligt tillgodosett genom roslagsbanans järnvägsnät och de busslinjer, som finnas i Roslagen. Järnvägarnas smalspårighet påverka däremot ofördelaktigt de industrier, som kräva tyngre transporter. Vid kusten spelar sjötrafiken största rollen, och flera goda industrihamnar som Hargshamn, Hallstavik och Herräng finnas.

Den refererade undersökningen gör helt naturligt icke anspråk på att vara fullständig; den anföres endast för att mera konkret peka på föreliggande ogynnsamma läge, som befolknings- och näringsutvecklingen råkat uti. Den redan utförda undersökningen styrker emellertid våra iakttagelser och ger belägg för att något bör göras.

Nära tre fjärdedelar av befolkningen bo på den egentliga landsbygden, direkt eller indirekt hänvisad till jordbruket jämte skogsbruket som förvärvskälla. Jordbruket är icke mycket bärkraftigt, jorden är topografiskt splitt-rad, brukningsdelarna äro ofta alltför små, och klimatet är särskilt på grund av försommartorkorna mindre gynnsamt. I kustbandet och skärgården är fisket alltjämt betydande, men det ger under normala förhållanden endast blygsamma inkomster.

De begränsade möjligheterna till utkomst på landsbygden ha lett till en mycket stark avfolkning, och åldersfördelningen är sådan, att man måste vänta sig en fortsatt avfolkning även om flyttningen från landsbygden skulle upphöra. Om man räknar med att en del av ungdomarna som hittills kom-

mer att flytta till städerna eller till andra delar av Sverige, kommer avfolkningen att bli mycket hård, och det är troligt att nästa föräldrageneration blir endast hälften så stor som den nuvarande.

Städerna och de övriga tätorterna, som hysa en dryg fjärdedel av befolkningen, visa också en oroväckande svaghet. Gruv- och metallindustriorterna förete uppenbart negativa drag, och träindustriorterna kunna, på grund av omöjligheten att snabbt öka råvarubasen, knappast tänkas utvecklas mycket. Handelsorterna ha ett ogynnsamt läge i ett område med så många svårigheter, i all synnerhet som de, liksom området i dess helhet, missgynnas av ett smalspårigt järnvägsnät, vid sidan av de stora riksförbindelserna. Detta förhållande har också medfört upprepade krav från bygden, att järnvägarna skola förstatligas och i samband därmed ombyggas till normal spårvidd för att på så sätt direkt anknytas till rikets järnvägsnät i övrigt.

Näringslivets svårigheter i städerna och tätorterna ha lett till att deras folkökning i stort sett upphört redan för tjugo år sedan, vilket bland annat avspeglas i en mycket ogynnsam åldersfördelning. Även här peka de nuvarande förhållandena mot en oroväckande framtida folkminskning.

Den mindre tillfredsställande utvecklingen måste för den som närmare börjar syssla med hithörande problem te sig så mycket egendomligare som denna del av riket borde äga rika förutsättningar för ett differentierat och blomstrande näringsliv. Roslagens belägenhet intill en kustlinje med flera goda hamnar och med tillgång på några av de sedan gammalt grundläggande betingelserna för svenskt näringsliv synes erbjuda gynnsamma förutsättningar.

Den mindre tillfredsställande utvecklingen i Roslagen synes därför bottna antingen i en bristande företagsamhet när det gäller utnyttjandet av förefintliga möjligheter eller också i ett felaktigt inriktat näringsliv, måhända i bägge dessa omständigheter.

Men fullt uppenbart torde också vara att vi i Roslagen ha att göra med de nackdelar som följa av att jorden i stor utsträckning tillhör bolag och enskilda storgods och ett därmed sammanhängande arrendesystem.

Förhållandena i Roslagen äro sådana att ett ingripande från statens sida synes oss vara påkallat för att främja dess näringsliv. Det torde emellertid finnas skäl att i detta sammanhang undersöka om icke även andra delar av Sverige äro i en liknande situation och med samma rätt kunna begära statens stöd.

Från skilda delar av landet har man vid olika tillfällen framfört bekymmer om den eller den landsdelens efterblivna ekonomiska utveckling. De bekymmersamma förhållandena i Norrland ha sålunda redan länge varit föremål för statliga utredningar och åtgärder. I vissa delar av Dalsland är landsbygdsavfolkningen ännu mer oroväckande än i Roslagen. I Bohuslän äro bekymren stora liksom också i Blekinge och i vidsträckta delar av östra Småland. Vi bevittna en utveckling, som kan komma att resultera i att stora

delar av vårt land läggas mer eller mindre öde, bli allt mer eftersatta i fråga om befolkningstal och levnadsstandard.

Det synes oss nödvändigt att taga upp denna fråga till diskussion; annars riskerar man att eventuella åtgärder antingen komma för sent eller bli olyckligt utformade.

Vi som sysslat med Roslagens problem ha därför osökt kommit in på tanken att genom statens försorg en utredning borde verkställas av de ekonomisk-geografiska betingelserna avseende i första hand befolknings- och näringsförhållanden inom olika delar av Sverige. En sådan utredning skulle giva en överblick över de olika landsdelarnas behov av åtgärder och giva statsmakterna en mycket god hjälp vid en avvägning av åtgöranden, som titt och tätt påfordras än från ett håll, än från ett annat. Vi anse därjämte att man vid behandling av flera nu aktuella ekonomiska spørsmål skulle ha betydlig hjälp av en dylik jämförande undersökning, så exempelvis inom norrlandsutredningen och inom kommittén för ekonomisk efterkrigsplanering.

Riktlinjerna för och övervakningen av en dylik undersökning torde förslagsvis uppdragas åt kommittén för ekonomisk efterkrigsplanering. Någon svårighet att finna lämpliga personer att verkställa utredningen torde icke uppstå. Vid våra universitet och högskolor finnas många unga akademiker som under sakkunnig ledning skulle kunna utföra en dylik undersökning under en icke allt för lång tidsperiod och utan alltför betungande kostnad. Liknande undersökningar, avseende mindre områden, ha redan utförts vid de geografiska institutionerna vid universiteten och högskolorna. Någon tid bör icke försittas med att få fram ett klarläggande av förhållandena.

På grund av vad nu anförts få vi hemställa,

att riksdagen måtte hos Kungl. Maj:t anhålla om en omedelbar utredning i nämnt syfte och för riksdagen framlägga de förslag, vartill utredningen kan giva anledning.

Stockholm i januari 1945.

Albert Forslund.

G. W. Källman.

L. Franzon.